LUX IN TENEBRIS[1]

Є край, де, по давньому повір'ю, в лоні скелі спить Барбаросса, весь у мідяній збруї. Глибокі століття переплили над ним як Зальца, від рути зеленіша, перепливає над камінням, що його бурі скотили колись із Альп па її дно, розмаєне казками.

Є край, де над любовним мітом народу зняла спотво— рено-величні стіни не епітафія генія долота, двигнена в якімсь Тускулюм слави, серед лавру та віщих димів, що течійками в'ються там із жолобин, а чуд-гора, яку видно звідусіль, з котрого боку б не підійти від Зальцбурга. І се є особлива прикмета, в якій є щось богомогутнє, то гостя з рівнин пронизує страх і подив зразу.

Є душа річей, і уділом її — те саме небесне сяйво, що в її творцеві, для того сей шпиль в снігах, над яким навзво— ди з вітрами кружляють чорні круки Барбаросси, гідний свого міфу.

З-за тридев'ятих земель, про які коли знали тут що, хіба стільки саме, що про Даваляґірі або про Нову Гвінею — з-за тридев'ять гір і рік привезено тут тьмяну хмару незнаного народу та висипано в чарівну альпійську долину, обведену довкола верхогір'ям, між яким царює велетень з червоного порфіру, як кривавник у персні Бога.

Побудовано для свого народу сотки дерев'яних хат, диковинних, як ковчеги Ноя, з маленькими вікнами під стелею і дверима, відчиненими на всі сторони грішного світу. Там поселено тих, що прибули чорними купами — обведено всю оселю кільчатим дротом, ах, високо! — а при воротах наставлено німецького жовніра з замерзлими очима, проте, як осминіг, чуйного на віддаль. Побудовано ще кілька морських ліхтарень на обводі сеї потопи нужд, по лінії дротяного колеса, щоби з гори можна слідити околицю і події. Тоді сказано життю виселеної Волині:

— Йди!

Лише кладовище відміряли за дротами, на волі, на узгір'ї біля самих ніг Унтерсберга — і коли що для волинського побуту зроблено добре і докладно, то могили, копані глибоко й об'ємисто, та хрести, непроглядними ланами витягнені вдалечінь. Запопадливо здіймаються там над ними маленькі острішки з дерева та черепиці, щоб дощі не змивали чужоземних імен. Туристи, які зубчатою залізницею доїжджають із Зальцбурга аж на самий верх Унтерсберга, робитимуть запевне світлини з сього міста померших і печальну його красу рознесуть у тисячах листівок по світі. Старий се німецький кубізм — до всього прикладати геометрію.

Ті знову ж, що з раннім розквітом весни стрілами полошать золотопері фазани по смерекових борах, заблудять, певно, на волинські могилки і крізь далековид оглядатимуть незрозумілі імена й червону китайку, якою тут і там молодий хрест обвито.

Прийде час — і мешканці сеї долини сліз вернуть на згарища свого краю, а сотки ковчегів, перегнилих від болота, зрубають, як фігове дерево з притчі. Тоді волинський побут у Нідеральмі, мов страшна повість при кужелі, втратить багато нестерпних рис, колорит подій злагідніє, а дім мерців вище кладовища, світлий та просторний, і рундуком у камінні і гостинно-широкими на античний іад сходами, дасть поле до неоспорюваних ніким здогадів на тему державної великодушності.

Коли чого багато у волинськім Нідеральмі, то доріг для всякого заступництва й порогів для вистоювання. А за входом у перший стрічний барак, коли отямишся під зловоння і бруду, чорнішого від ночі, коли вже переміг на собі перше тяжке враження, стрепенешся, певно, від любого подиву. Типи-світи... Правда, їх збив лихий вітер і придавили пелюстки у сміття студені дощі, але ніяк не перестали вони бути собою. Слухай тільки: до тебе заговорила з-над якоїсь шитки сама "Сердешна Оксана", перебігла дорогу з повними відрами і розсміялася сріблом "Козир-дівка", отся темнолиця Інгрід сходу. Он ухиляє дерги, почіпленої у сволока,

довгокоса вдумчива "Маруся" Основ'яненка... А ось знову переходить попри тебе з дитятком на руках і мило-проймаюче дивиться тобі в очі Катерина, безсмертне Шевченкове кохання. Ще й з горішньої причі сповзе зараз зручно, як кіт, хлопчик-недоліток з характеристично, високо та рівно, над отвертим чолом підтятим волоссям, у старовічній серм'язі, такій, як її намальовано на портретах Юраша Хмельниченка... Дзвонячи від холоду зубами, підійде поцікавитися тобою велетенський дід-патріарх з бородою в пояс, наче зійшов з ікони праведний Зосим, хоронитель пасік, і згадаєш любо схвильованим серцем сонячні повісті Нечуя про козацькі баштани в степу, стародавні хутори з Кулішевої "Чорної ради". А коли ще надобавок попадеться тобі назустріч молода молодиця з білою хустою, зв'язаною хитро довкола русої голови, і в довгім по коліна, а на грудях відкритім жупані — не з парчі та золототканої ширинки—то тобі видасться на мить, що бачиш Мотрю Кочубеївну в усій її поетичній жіночій хвалі. Одним словом: із чорних отсих челюстей ілядять, мов осіяні червоним сонцем, типи часів руїни.

Казка є сентиментом, ніч пособляє казці. Суворий поліщук, закутаний у свій невідступний кожух і кучму, плете постоли й оповідає ген у пізню годину, поки пальці не ув'януть і душа також, ніде не чувані болотяні казки своєї країни. А коли спитати його тоді, як прийде до школи (ще й з подругою) за одінням для сина:

— Так се ваш хлопчик, отсей кучерявенький Явтух Криворучка?

Відповідять напевне з любов'ю і втіхою, але строго, дуже навіть строго:

— Наш брехуняка, наш.

— Він у мене чудовий оповідач! — похвалите схвильовано.

— Воно то так,— скажуть,— як ми постоли плетем сюди й туди, так він казки виплітає, от що...

Є сих казок стільки, що поліщук признає сам — книга вийшла б! А дух нашої історії, бувальщини видний на всім, не тільки в казці, і враження від нього ні раз не ослабає, навпаки, все кріпне.

Серед життєвих недостач, яких не побореш, виблискує туга за радістю, яку дає чистота, тим більше трагічним світлом. Тоді, як жалується на свою незавидну долю, селянин перш усього вкаже на багно долівки, на страховинне лахміття, на якім він спить і в яке одягається. Він не завагається, однак, ні хвилі прадідним обичаєм розстелити гостеві на вогкім виступні своєї перегороди новеньку скатертину чи рушник із сяйливим забором, а тільки тоді попросить його усісти. Були й є случаї, коли люди за фантом охайного житла, за спромогу роздягтися ніччю, за теплу воду, в якій можна б помити намуляні ноги, їхали в далекі сторони, на безпримірний визиск всяких плантаторів.

І смисл для окраси життя тим самим не впав, а лише став болюче-гострим, бо ограбленим зі спромог заспокоєння. Як воно не було б, все-таки стінку над шкільним столиком учителя розмаєно паперовими квітами, святими картинками посеред старих, полинялих леліток і срібної стрижки, зовсім як се було в звичаї дома, де божник, місце на покуті сіяли дитинною пишнотою. Ті дрібні дарунки, вироблювані у голоді і безнадійній стужі бараків, зворушують до живого. Здається, що їх вартість та сама, що дорогоцінностей кладених на чудотворну ікону. А вона у них є тут: се школа.

Старі хочуть розуміти ціну науки, а молоді розуміють її. Списаний зошит, необдумано кинений між малий народ, дає притоку до неабиякої сутички. Глотяться, сотка рук іріпочеться в повітрі: мені! мені! А щасливий переможець на запит, що за користь йому з сього старого зошита, відповідає, дишучи важко, в рум'янцях втіхи й ніяковості:

Поміж стрічки писатиму.

Дух від степу, весь в молодих блисках, як архистратиг на малиновому стягові, тут видний всюди, на приповідці, у пісні... Десь там трапиться шум під ворітьми класу, в якому ще не покінчено науки. Се меншенькі школярі, що дожидаються черги на здоровому, бува, альпійському морозі, вкорочують свою скуку тупотом, кашлем, сміховинками, дехто навіть цяточку відхилить двері... Не до вподоби се тим, що по сам чуб зайняті науковим ділом, то котрийсь відважніший за інших (вони всі відважні і щирі...) гукне поза себе:

— Гей, ви там, запорожці, цитьте!

— А чого вони у тебе запорожці, Оксенюк?

— Да того, що за порогом стоять...

Весело так! Весь клас сміється, а учитель і собі.

Оксенюк, герой хвилі, не залишає об'яснити:

— Бо то як у нас весілля, парубки під порогом дожидаються горівки та й їдіння, але їм не виносять нічого, поки самий старший, отаман ніби, не гукне в хату: пугу, пугу! Козак з Лугу! Аж тоді-то отсим запорожцям підносять по чарці та по пирогові.

Встає картина така веселкова на краски й настрій, що закриєш лице руками, забудеш себе, полетиш у далечінь, аж там, де дребезжить у шальнім таночку квітник жіночих голів у стяжках, чічках, уплітках, де сіла в кутку в тьмяній свиті жіноча доля і, як те вітрове голосіння дібровою, як той дрібненький дощик по берестовім листячку, сумує пісня дружок:

На добраніч, мамойко, бо вже я йду;

Не зоставляйте вечеройки, бо вже більше не прийду.

Віддайте мою вечеройку на сусіди,

Бо я вже лечу з подвіройка назавсіди...

Очуняєш: бруд, стужа... Ватаги обідраних невільників, потупивши голови, сновигаються попід вікна, наче ховають плече від невидимих ударів батога... Здаються дзвонити ланцюги... Де ж ті пісні, що цвітуть ніжніше від квітів, думки, що різьблять побідні вінці на білих колонах вселюдських святинь?

Баракова церков, убога і мрачна, як вертеп або катакомби, се місце скорбної народної призадуми. Мороз, як лютий ворог, наступає на світ, вихор постогує в бовдурі, голодна розпука блудить блудом по білих полях... Багатьом розстелюється дорога, шлях, писаний властями на холмську землю,— не з поворотом до гнізд любимих, а з тим, як глід, обглоданим комірним між чужими, у снігових западнях.

То тіні вічевиків коливаються під чорними маревами церковних сволоків, а голоси дрижать поривами втіхи й відвагою одчайдухів:

— Лиш би на волю! А там — Різдво в рідній сторононьці!

Чийсь чуйний голос веде за руку над проваллям:

— Тим, що матимуть змогу вдарити собою на захід сонця, буде там трохи хліба...

— Ті ж, що підуть у той бік, де воно сходить, не переб'ються крізь єгипетські язви свого часу...

О стократ плідна скибо Данилова! Веселі твої плугатарі вертають до тебе, та не з піснею жайворонка над головами. Танком обідраних страховищ вони брестимуть снігові сугроби по холмській рівнині й померших діток лишатимуть по шляху воронам. А в Різдвяну ніч, повну

голодних привидів, вони, сердечні, не стануть кидати куті під стелю старим добрим богам минулого, лише стежитимуть банно в просторах за островами правічних лісів, де днина кладеться на сон, і питатимуть себе:

— Де зоря… хліба?

Тоді ж у тьмяній стужі поснуть по хатах діти, у голів, близенько, щоби хто не відняв, книжечка, дарована в неволі, заялозена на краєчках і почеркана куклами, але здала… А отсих книжечок, благовісників, тисячі на волинській руїні.

Цитьте… глядіть:

Сяйво у тьмі!

[1] Світло в темряві (лат.).